

сті судових рішень, участі та контролю сторін за розглядом справи та економії судових витрат, посилити змагальність та публічність судових процесів. Все це можливо, але за умови правової, технічної освіти населення та певних спеціалістів з обслуговування цієї інформаційної судової системи, і не лише в залі судового засідання, а і за її межами.

Впевнені, що інформаційні технології, використання їх в суді будуть тим фундаментом, що викличуть теоретичні зміни у понятті «процесуальна форма цивільного судового процесу», а можливо, і змінять його зміст.

Список використаних джерел:

1. Організація роботи суду: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / [І.Є. Марочкін, Л.М. Москвич, О.М. Овчаренко та ін.]; за заг. ред. І.Є. Марочкіна. – Х.: Право, 2012. – 256 с.
2. Олійник О.Б. Судова документація: [Навч. посібник] / О.Б. Олійник. – К.: Алерта, 2007. – 282 с.
3. Правова інформація та комп'ютерні технології в юридичній діяльності: [навч. посіб.] / [В.Г. Іванов, С.М. Іванов, В.В. Карасюк та ін.]; за заг. ред. В.Г. Іванова. – 4-те вид., змін. і доп. – Х.: Право, 2014. – 240 с.
4. Кушнарєнко Н.Н. Документоведение: учебник / Н.Н. Кушнеренко. – 8-е изд. – К.: Знание, 2008. – 459 с.
5. Васильєв С.В. Цивільний процес. [Навчальний посібник] / С.В. Васильєв. – Х.: Еспада, 2014. – 416 с.
6. Барікова А.А. Електронна держава: нова ефективність урядування [монографія] / А.А. Барікова. – Київ: Юрінком Інтер, 2016. – 224 с.
7. Кушакова-Костицька Н.В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід / Н.В. Кушакова-Костицька // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2(4). – С. 5–15.

ТРУФАН С. О.,

магістр

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

КАРПЕНКО Р. В.,

викладач кафедри

цивільно-правових дисциплін

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 347.68

ЗАПОВІТ ПОДРУЖЖЯ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ

У статті проаналізований новий для українського цивільного законодавства інститут спадкового права – заповіт подружжя. Визначені його юридична природа і прогалини в нормативно-правовому регулюванні. Зосереджено увагу на питаннях, з якими стикаються нотаріуси під час посвідчення заповіту подружжя і забезпечення реалізації та захисту прав того з подружжя, хто пережив іншого, і спадкоємців. Обґрунтовано доцільність подальшого дослідження інституту спільного заповіту для визначення ефективності його застосування та напрямів удосконалення.

Ключові слова: *спадкове право, спадкоємці, заповіт подружжя, спадщина, заповідачі, односторонній правочин, спільна сумісна власність подружжя.*

В статье проанализирован новый для украинского гражданского законодательства институт наследственного права – завещание супругов. Определены его юридическая природа и пробелы в нормативно-правовом регулировании. Сосредоточено внимание на во-



просах, с которыми сталкиваются нотариусы, заверяя завещание супругов и обеспечивая реализацию и защиту прав того из супругов, кто пережил другого, и наследников. Обоснована целесообразность дальнейшего исследования института совместного завещания для определения эффективности его применения и направлений совершенствования.

Ключевые слова: наследственное право, наследники, завещание супругов, наследство, завещатели, односторонняя сделка, общая совместная собственность супругов.

In the article new civil law to Ukrainian Institute of succession – testament spouses. Determined its legal nature and gaps of legal regulation. The attention is focused on the issues faced by notaries, and recognizing the will of the spouses, and in ensuring the implementation and protection of the rights of the spouse who survived the other, and successors. The expediency of further research of the institute of the common will is substantiated in order to determine the effectiveness of its application and directions of improvement.

Key words: inheritance law, heirs, covenant marriage, inheritance, testator, unilateral transaction, common property of spouses.

Вступ. Спадкування – один із найважливіших інститутів цивільного права. Адже майже кожна людина, яка працює та примножує свої матеріальні статки, хоче після себе залишити їх дітям чи іншим особам. Це пояснює той факт, що інститут спадкування є чи не найстарішим інститутом цивільного права, який має свої сталі традиції, що сягають корінням римського права. Останнім часом значно зріс інтерес до такої форми розпорядження особистим майном, як заповіт подружжя. Спадкуванню за заповітом було присвячено чимало наукових робіт у вітчизняній юридичній літературі. Питання щодо юридичної природи його змісту, умов чинності досліджувалися в працях Б. Антімонова, М. Гордона, О. Граве, сучасними вченими – З. Ромовською, Ю. Заїкою, А. Масловим, Є. Рябоконею, С. Фурсою, В. Чуйковою. Окремі аспекти заповіту подружжя розглядалися такими науковцями: І. Жилінковою, Є. Фурсою, Я. Шевченко. Комплексного дослідження проблеми не було здійснено. Однак аналіз судової практики свідчить про те, що існує багато проблем у правовому регулюванні та застосуванні зазначеного інституту на практиці.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз правової природи заповіту подружжя в системі цивільного законодавства, розгляд особливостей його правового регулювання та застосування теорії інституту на практиці; з'ясування теоретичних і практичних перешкод щодо його укладення і застосування в цивільному обігу.

Результати дослідження. Інститут спільного заповіту є поширеною практикою в спадковому праві країн Європи. Для України таке явище – новація, тому для тлумачення і застосування законодавчих норм особливого значення набуває судова практика. Складання подружжям спільного заповіту не є вітчизняним винаходом. Так, спільні заповіти подружжя відомі законодавцю Англії, Німеччини. Водночас Цивільний кодекс (далі – ЦК) Франції забороняє складання спільних заповітів [3, с. 72]. Аналогічну заборону передбачає також ЦК Республіки Білорусь. Крім України, серед країн пострадянського простору такий різновид заповіту існує в Грузії, Азербайджані, Туркменістані та країнах Балтики. Наприклад, за литовським законодавством, спільним заповітом подружжя призначає один одного своїм спадкоємцем і по смерті одного з них усе майно померлого успадковує другий. Ухвалення нового Цивільного кодексу України обумовило серйозні зміни в підходах до багатьох цивільно-правових інститутів. Не стало винятком і спадкове право, основні засади якого побудовано на нормах п'ятдесятирічної давності. З'явилися новели, які, на нашу думку, потребують єдиного розуміння, тлумачення і застосування, незважаючи на те, що минув деякий час із моменту їх запровадження.

І якщо в Цивільному кодексі Української Радянської Соціалістичної Республіки 1963 р. питання про заповіт подружжя взагалі не існувало, то із доданням до ЦК України гл. 85 «Спадкування за заповітом» з'явився раніше невідомий у вітчизняному законодавстві особливий різновид заповіту – заповіт подружжя. Стрижневим принципом спадкового права є принцип свободи спадкування, який знайшов своє законодавче закріплення в ст. 1235 ЦК України [11]. Принцип свободи заповіту є загально визнаним як у вітчизняній, так і в закордонній цивілістичній літературі. Свобода заповіту полягає, насамперед, у тому, що заповідач має право заповісти своє майно на свій розсуд [1, с. 28–29]. Це означає, що будь-яка дієздатна фізична особа в будь-який час може скласти заповіт, змінити його чи скасувати взагалі. Заповідач може призначити спадкоємцями за заповітом будь-яких осіб: і таких, що входять до кола спадкоємців за законом, і таких, що не є прямими спадкоємцями. Правонаступники спадкодавця також вільні у своєму виборі: вони можуть як прийняти спадщину, так і відмовитися від неї. Новою формою заповіту є загальний заповіт подружжя. Раніше заповіт складався винятково від імені однієї особи. Сьогодні подружжя має право складати спільний заповіт. Він може стосуватися



лише майна, яке перебуває в спільній власності подружжя, навіть якщо воно зареєстроване на одного з них (наприклад, будинок, придбаний в шлюбі, є спільним майном). Подружжя – це жінка та чоловік, які перебувають у шлюбі, зареєстрованому державним органом реєстрації актів цивільного стану (ч. 1 ст. 21 Сімейного кодексу України) [8].

У разі складення ними спільного документа, в якому подружжя заповідає все своє майно своїм дітям у рівних частках, у разі смерті одного з подружжя його частка автоматично переходить іншому, і той із подружжя, хто пережив іншого, стає єдиним власником майна. Діти зможуть отримати спадок тільки після його смерті. Водночас особливостей щодо нотаріальних посвідчень таких заповітів наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 22 лютого 2012 р. № 296/5, зі змінами станом на 2 лютого 2016 р. (Порядку – С. Т., Р. К.) не містить. Гл. 3 п. 1.5 Порядку передбачає, що під час посвідчення заповіту від заповідача не вимагається подання доказів, які підтверджують його право на майно, що заповідається [6]. Хоча, згідно з п. 3.8.4 Положення про порядок вчинення нотаріальних дій у дипломатичних представництвах і консульських установах України від 27 грудня 2004 р., неодмінним є витребування в подружжя-заповідачів надання доказів на підтвердження їхнього права на майно [5]. Зважаючи на положення гл. 3 п. 1.5 Порядку, під час посвідчення заповіту подружжя нотаріуси, здебільшого, не перевіряють приналежність майна на предмет спільної сумісної власності подружжя. Хоча недотримання зазначеної вимоги ч. 1 ст. 1243 ЦК України [11] може бути підставою для визнання заповіту недійсним.

Важливо, що такий заповіт заборонено змінювати після смерті одного з подружжя. А на майно тимчасово накладається заборона на відчуження (продаж, дарування тощо), яка знімається тільки після смерті другого з подружжя. Це зроблено для того, аби не допустити порушення волі покійного. Досліджуючи особливості реалізації спадкових прав за заповітом подружжя, спершу варто підкреслити, що заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. За загальним правилом, це односторонній правочин, в якому виражена воля однієї особи. Особистий характер заповіту логічно впливає із суті його понятійного визначення, адже кожна особа має право розпоряджатися тільки тим, що належить їй за життя. Пропозиція щодо легалізації заповіту подружжя не зустріла єдності серед вітчизняних науковців. Так, Ю. Заїка вважає таку новелу загалом не дуже вдалою [2, с. 91]. З. Ромовська зазначає, що юридичний сенс заповіту подружжя полягає «в одержанні спадщини, передусім майна, яке було спільною сумісною власністю, тією особою, яка була обрана за домовленістю подружжя», а також у тому, що «той із подружжя, який пережив, продовжує жити у звичному для нього майновому середовищі» [7, с. 105]. Доволі позитивно ставляться до можливості складати спільний заповіт подружжя Є. Фурса і С. Фурса. Вони вважають, що схема заповіту подружжя розширює права громадян. Спільне майно непотрібно ділити між подружжям, воно цілком переходить до зазначених спадкоємців, а це призводить до зміцнення подружніх взаємин [9, с. 187]. З другого боку, таку норму було піддано критиці окремими фахівцями. Так, на думку Т. Коваленка, спільний заповіт подружжя не тільки не створює якихось зручностей, переваг порівняно з укладенням кожним із подружжя окремого заповіту, а навпаки, може стати підставою для неабияких життєвих ускладнень [10, с. 626]. Досить стримано поставилася до такої новели й І. Жилінкова, оскільки той із подружжя, хто «залишається живим, протягом свого життя не буде мати права відчужувати майно, яке він отримав за заповітом, бо на нього буде накладено заборону» [4, с. 85–86].

Вирішальне юридичне значення під час посвідчення заповіту подружжя має факт перевірки осіб, які звернулися для посвідчення заповіту, щодо статусу подружжя. Подружжя розуміють як шлюбну пару – чоловіка і дружину [12]. Термін «подружжя» зустрічається в ст. 1 Сімейного кодексу України (далі – СК) [8]. Факт подружніх відносин нотаріус перевіряє за свідоцтвом про шлюб, зразок якого затверджений Кабінетом Міністрів України. Зразок актового запису про шлюб, основні елементи, які містять свідоцтво про шлюб, передбачені постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження зразків актових записів цивільного стану, описів та зразків бланків свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 10 листопада 2010 р. № 1025. Зважаючи на Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України» від 14 липня 2016 р. [13], до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» [14] внесли зміни, відповідно до яких, свідоцтво про державну реєстрацію шлюбу видається кожному з подружжя. Тому вважаю, що для посвідчення заповіту подружжя, починаючи з дати набрання чинності зазначеним вище Законом, нотаріусу подаються два екземпляри свідоцтв про державну реєстрацію шлюбу. Підставою виникнення правовідносин, пов'язаних із посвідченням заповіту, є передбачені нормами ЦК дії осіб, які мають нормативний, вольовий, індивідуальний чи навіть персоніфікований характер. Відповідно до ст. 34 Закону України «Про нотаріат» [15], до нотаріальних дій, що вчиняють нотаріуси, входить і посвідчення правочинів,



одним з яких і є заповіт. Гл. 3 р. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України визначає особливості посвідчення заповіту подружжя.

Основні риси заповіту подружжя такі: особливість суб'єктного складу (поєднання волі одночасно двох осіб; триваючий характер самих спадкових відносин (початковий момент динаміки спадкових правовідносин, розділеність у часі); захист прав другого з подружжя (шляхом накладення заборони відчуження, передбаченої ч. 2 ст. 1243 ЦК [11]), юридична визначеність майна спільною сумісною власністю (документальне підтвердження факту перебування майна в спільній сумісній власності подружжя). Окремими питаннями правозастосування є такі: склад майна, що може перебувати в спільній сумісній власності; відмова від заповіту подружжя; накладення заборони відчуження; оскарження заповітів; визнання їх недійсними та встановлення нікчемності заповіту. Коротко розглянемо зазначені питання.

1. Склад майна, що може перебувати в спільній сумісній власності. Відповідно до ст. 60 СК [8], майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один із них не мав із поважної причини (навчання, введення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороби тощо) самостійного заробітку (доходу). Під час посвідчення спільного заповіту подружжя нотаріус має роз'яснити заповідачам, що предметом такого заповіту може бути лише майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності. Факт належності майна на праві спільної сумісної власності необхідно зазначити в заповіті, оскільки це є необхідною юридичною вимогою такого заповіту. Відомо, що заповіт може складатися задовго до моменту смерті заповідача, тому майнова маса, яка розподілена в заповіті, може з часом змінитися. Якщо подружжя визначило в заповіті певне майно, яке було їхньою спільною сумісною власністю, а згодом воно змінило свій режим, то таке майно не може бути об'єктом спільного заповіту [16, с. 44].

2. Відмова від спільного заповіту можлива лише за життя дружини та чоловіка і належить кожному з них (ч. 3 ст. 1243 ЦК [11]). Ю. Заїка також вказує на порушення принципу відкликання заповіту. Особа, на користь якої складено заповіт, після смерті одного з подружжя може поводитись негідно (але в межах закону, що не дозволить усунути її від спадщини за заповітом). Проте чинне законодавство позбавляє заповідача в такому разі права скасувати заповіт.

3. Накладення заборони відчуження на майно, зазначене в заповіті подружжя, здійснюється нотаріусом у разі смерті другого з подружжя (ч. 4 ст. 1243 ЦК [11]). Значною проблемою, на нашу думку, під час складання заповіту подружжя, яка виникає на практиці, є неможливість розпорядитися своїм майном тим із подружжя, хто залишився живим після смерті іншого, оскільки в разі смерті одного з подружжя нотаріус накладає заборону відчуження майна, зазначеного в заповіті подружжя. З одного боку, захищаються права спадкоємця, який зазначений у заповіті, оскільки ще за життя обох спадкодавців вони спільною волею вирішили, хто після їх смерті має спадкувати належне їм на правах спільної сумісної власності майно, а з другого – обмежується право власності того з подружжя, який залишився живим. Після смерті останнього з подружжя право на спадкування набувають особи, визначені подружжям у заповіті. За умови складання спільного заповіту другий із подружжя, який може пережити померлого на п'ять, десять років тощо, вже позбавлений можливості розпорядитися майном, на яке накладено заборону. Іноді життєві обставини можуть скластись по-різному, а тому подружжя має володіти всією інформацією про такий вид заповіту та його правові наслідки. Про такі обставини може свідчити роз'яснення відповідних статей ЦК у тексті заповіту [16, с. 45].

4. Необхідність складання окремого заповіту щодо речей, які належать кожному з подружжя на праві особистої приватної власності. Зазвичай, подружжя володіє не лише спільним сумісним майном, а й певним майном, яке належить йому на праві приватної власності. Так, правовий режим роздільності майна поширюється на майно, набуте порядком дарування, спадкування, на особисті кошти, речі індивідуального користування. Роздільною приватною власністю жінки чи чоловіка є страхові суми, одержані ними за обов'язковим або добровільним страхуванням тощо. До роздільного майна подружжя можуть входити і майнові обов'язки дружини, чоловіка, наприклад, обов'язок відшкодування майнових збитків або сплати особистого боргу. Отже, спільний заповіт подружжя не охоплює всього належного на праві власності майна, тому кожен із подружжя повинен скласти ще й заповіт, в якому визначити долю такого майна на випадок своєї смерті.

5. Оскарження заповітів, визнання їх недійсними та встановлення нікчемності заповіту. Заповіт може бути визнаний недійсним на підставах, установлених у ст. 1257 ЦК [11]. Відповідно до абз. 2 п. 16 постанови пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 серпня 2005 р., заповіт є правочином і на нього поширюються правила про правочини, зокрема й про підстави та наслідки недійсності заповіту. Головне, на що маємо звернути увагу під час реалізації заповіту подружжя, – це факт перевірки смерті одного з подружжя, факт відсутності рішення суду про визнання шлюбу недійсним і наявність спільного майна подружжя, яке зазначене в заповіті для накладення заборони відчуження.



Отже, заповіт подружжя, навіть з урахуванням неоднозначних наукових позицій, сталої судової практики, укладається подружжям, посвідчується нотаріусами, насамперед, впорядковує суспільні відносини, які виникають між подружжям щодо спільного майна в разі смерті одного з них, та має на меті збереження спільного майна і захист законних інтересів подружжя [16, с. 45–46]. На нашу думку, закріплення в цивільному законодавстві заповіту подружжя створило можливість забезпечити гарантії недоторканності майна, зазначеного в заповіті, для обох із подружжя, а також для особи, яка вказана заповідачами. Це також сприяє покращенню родинних відносин та зміцненню інституту сім'ї.

Висновки. Отже, запровадження в законодавстві такого інституту, як «спільний заповіт подружжя», з одного боку, є досить позитивним явищем, адже розширює спадкову правоздатність громадян, але з другого боку, створює певні суперечності як для діяльності нотаріусів, так і для діяльності судів. Тому, на нашу думку, потрібно і надалі більш детально вивчати такий інститут, вносити деякі зміни до законодавства: заповіт, складений спільно подружжям, має бути підписаний особою кожного із подружжя; надати можливість подружжю включати в заповіт різного роду застереження, наприклад, певні обмеження чи примітки; необхідно додати: «коли шлюб визнається недійсним або припиняється до смерті одного з подружжя, заповіт вважати недійсним загалом». Можливо, у найближчому майбутньому подружжя України частіше будуть складати спільні заповіти, адже зараз статистика свідчить про те, що більшість подружніх пар посвідчують заповіти від кожного окремо, щоб уникнути в майбутньому спірних питань.

Список використаних джерел:

1. Гришаев С. Наследственное право : [учеб. пособие] / С. Гришаев. – М. : Юристъ, 2005. – 125 с.
2. Заїка Ю. Заповіт подружжя / Ю. Заїка // Право України. – 2004. – № 4. – С. 91–94.
3. Крисань Т. Правова природа спільного заповіту подружжя / Т. Крисань // Юридичний вісник. – 2012. – № 3. – С. 72–78.
4. Носік В. Проблеми нотаріальної практики / В. Носік, І. Спасибо-Фатєєва, І. Жилінкова. – Х., 2008. – 96 с.
5. Про затвердження Положення про порядок вчинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України : Наказ Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України від 27 грудня 2004 р. № 142/5/310 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1649-04>.
6. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5 (зі змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/>.
7. Ромовська З. Реформа спадкового права / З. Ромовська // Українське право. – 1997. – № 1. – С. 103–109.
8. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. (зі змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
9. Фурса С. Спадкове право. Теорія і практика : [навч. посібник] / С. Фурса, Є. Фурса. – К. : Атіка, 2002. – 496 с.
10. Цивільне право України : [підручник] : у 2-х кн. / за ред. О. Дзери, Н. Кузнєцової. – Кн. 2. – К. : Юрінком-Інтер, 2002. – 640 с.
11. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – С. 356 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/43515>
12. Словник української мови : в 1-ти т. / за ред. І. Білодіда ; Інститут мовознавства АН УРСР. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 6. – 758 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrlit.org/>
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 14 липня 2016 р. № 1471–VII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 34. – С. 593 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/>
14. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 1 липня 2010 р. № 2398–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 38. – С. 509 ; 2013. – № 51. – С. 716. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>
15. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – С. 383 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/342512>
16. Куценко І. Заповіт подружжя : окремі питання правозастосування / І. Куценко // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2016. – № 6. – С. 43–46.

